

Ментинська І. Б.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Статтю присвячено одному із закономірних явищ у розвитку будь-якої живої мови – омонімії. Її часто розглядають у взаємодії із полісемією. Розмежування омонімії й полісемії є складною і дискусійною проблемою в лінгвістиці. Досі чітко не визначені критерії розмежування цих явищ як в загальноновживаній, так і термінній лексиці. У дослідженні з'ясовано проблематику явища омонімії та розглянуто її особливості в комп'ютерній терміносистемі: встановлено причини виникнення омонімії в галузевій терміносистемі; виокремлено типи омогруп в комп'ютерній терміносистемі виявлено специфіку функціонування таких терміноодиниць.

Об'єктом дослідження стали міжсистемні, міжфункційно-стильові, внутрішньосистемні та змішаного типу омогрупи комп'ютерної терміносистеми. Було застосовано метод суцільної вибірки, що передбачає опрацювання досліджуваних джерел та вибірку омонімічних груп. Основними методами дослідження стали описовий та зіставний, що сприяє системному аналізу досліджуваних терміноодиниць, їхньому обліку та з'ясуванню особливостей функціонування. Використано також метод опису семантики: аналіз дефініцій, пов'язаний із такими основними типами подання значення, як тлумачення і виявлення семантичних компонентів.

Виявлено, що підґрунтям виникнення однакових за формою, але різних за значенням лексем є доволний зв'язок між планом вираження і планом змісту. Омонімію однакових за планом вираження термінів встановлено на семантичному рівні. План вираження мовних одиниць досліджено за допомогою компонентного аналізу. Якщо значення терміноодиниць з тим самим планом вираження не мають однакової семи і внутрішньо не пов'язані, то вважаємо такі терміноодиниці омонімами.

У галузевих словниках тлумачного типу, а також загальнономовних лексикографічних джерелах виявлено міжсистемні, міжфункційно-стильові, внутрішньосистемні та омогрупи змішаного типу комп'ютерної терміносистеми. Особливістю термінологічної омонімії досліджуваної галузі є те, що омогрупи можуть бути запозичені з різних мов; запозичені з однієї мови, проте в мові-джерелі вони є пароніми; позначають поняття як віддалених, так і близьких галузей; у межах деяких омогруп простежуємо частково-лексичну омонімію; до омогруп входять моносемні та полісемні лексичні одиниці

Ключові слова: термінознавство, комп'ютерний термін, омонімія, омонім, омогрупа.

Постановка проблеми. Українські мовознавці особливу увагу звертають на пошуки доказової бази, що ілюструє фундаментальну властивість терміна – тенденцію до однозначності, і тому виявляють чималий інтерес до лексико-семантичних процесів в термінній лексиці. Омонімія є одним із закономірних явищ у розвитку будь-якої живої мови, її часто розглядають у взаємодії із полісемією. Розмежування омонімії й полісемії є складною і дискусійною проблемою в лінгвістиці. Досі чітко не визначені критерії розмежування цих явищ як у загальноновживаній, так і термінній лексиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку реалізації омонімії в термінології висвітлено у працях: Т. Михайлової «Омонімія

в українській науково-технічній термінології» [8, с. 185–189], О. Микитюк «Явище омонімії в загальноновживаній термінології і термінологічній лексиці» [7, с. 151–154], Г. Куцак «Міжгалузєва термінологічна омонімія» [6, 74–76], О. Тур «Явище омонімії в українській термінології землеустрою та кадастру» [13, с. 204], Н. Краснопольської «Омонімія в українській термінології менеджменту» [5, с. 188–192], О. Бурковської «Системні явища в українській термінології лісівництва» [3, с. 24–30], М. Вакулєнка «Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз» [4, с. 40–44]. Як слушно зауважує Бурковська О., «основною рисою омонімів, за допомогою якої вирізняють омонімічні терміни в термінології, є їхня належність до різних семантичних полів»

[3, с. 24]. М. Вакуленко зазначає, що омоніміями слід вважати лише різні за походженням слова, тоді як наявність будь-яких зв'язків між одиницями у плані змісту (за характером мотивованості значень, за взаємозв'язком значень у структурі слова, за типом протиставлення значень) вказує на їхню полісемійність [4, с. 42]. Ми, своєю чергою, *омонімами* вважаємо: слова, їхні окремі граматичні форми, стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що за однакового звучання чи написання мають абсолютно різні значення (на відміну від полісемії).

Цікавою, на нашу думку, є пропозиція Т. Михайлової – відмовитися від терміна омонімія відношення, бо відношення – це взаємозв'язок між предметами та явищами, а омонімія семантично нічим не пов'язана, тому запропоновано аналізувати омонімію в термінології в межах омонімічних груп [8, с. 185]. Зауважмо, що до омонімічної групи належать як моносемні терміноодиниці, так і багатосемні. Їх можна схарактеризувати за походженням, сферою функціонування, структурою, за морфологічною природою. Стрімкий розвиток комп'ютерної сфери зумовлює виникнення омонімії та поширення її. Оскільки комп'ютерна техніка, комп'ютерні технології та інформаційні системи стають невід'ємною частиною сучасного життя суспільства, терміни цієї галузі використовують не лише ІТ-фахівці, а й звичайні користувачі. З огляду на зазначені обставини, ґрунтовне дослідження такого явища в галузевій терміносистемі є *актуальним*. *Метою* статті є з'ясувати проблематику явища омонімії та розглянути її особливості в комп'ютерній терміносистемі. Для реалізації мети передбачаємо виконання таких *завдань*: 1) встановити причини виникнення омонімії в галузевій терміносистемі; 2) виокремити типи омогруп в комп'ютерній терміносистемі; 3) виявити специфіку функціонування таких терміноодиниць.

Об'єктом дослідження є міжсистемні, міжфункційно-стильові, внутрішньосистемні та змішаного типу омогрупи комп'ютерної терміносистеми.

Методи дослідження: стартовим став метод суцільного вибирання, що передбачає опрацювання досліджуваних джерел та вибірку омонімічних груп. Основними методами дослідження є описовий та зіставний, що сприяв планомірному й системному аналізу досліджуваних терміноодиниць, обліку, систематизації, з'ясуванню особливостей функціонування. Було використано також метод опису семантики: аналіз дефініцій, пов'язаний із такими основними типами подання значення, як тлумачення і виявлення семантичних компонентів.

Матеріалом дослідження слугували: Словник української мови. У Т. 20 т., Український мовно-інформаційний фонд, 2021 [10]; Тлумачний словник з інформатики, 2010 [11]; Англо-український та українсько-англійський словник, 2000 [1].

Виклад основного матеріалу. Однією з причин виникнення омонімії став випадковий збіг в однаковій знаковій формі кількох не пов'язаних між собою значень слів. Це явище не є наслідком закономірних мовних процесів. Не простежуємо системності в межах омонімічних груп, а також, як зазначає М. Вакуленко «стійких причинно-наслідкових зв'язків між формальними змінами і виникненням, наприклад, лексичної омонімії» [4, с. 43]. До того ж омонімія суперечить тенденції, що існує в кожній мові: виражати різні значення різними формами, тому її вважають небажаною. Ще однією причиною появи омонімії термінологи [5, 7, 13] вважають наслідок розпаду полісемії. О. Бурковська підкреслює, що основним чинником виникнення явища омонімії в термінології є розділення двох або більше значень багатозначного слова [2]. Н. Краснопольська наголошує, що міжсистемна омонімія в галузі менеджменту виникає внаслідок семантичної дивергенції полісемічних лексем та існує як традиційний шлях творення спеціальних найменувань [5]. Натомість М. Вакуленко не вважає цілком коректним твердження про те, що розпад полісемії веде до утворення омонімії, й обґрунтовує свою думку тим, що погляд дослідника переважно обмежується вивченням сучасного стану термінології, і саме звернення до діахронії може продуктивно вирішити питання омонімії й полісемії [4, с. 44]. Отож, відокремлюючи полісемію й омонімію на підставі семантичного критерію, зважаємо на певний період розвитку терміносистеми (синхронію). Виникнення омонімів через втрату зв'язку між різними значеннями одного слова, гадаємо, є радше своєрідною випадковістю, коли за наявності різної семантики деякі мовні одиниці в результаті розрізаних формальних перетворень набувають однакової зовнішньої форми.

Найчастіше явище омонімії простежуємо в процесі взаємодії загальнонавчальної і термінологічної лексики. Зважаючи на сферу функціонування омонімів, термінологи [2, 5, 8, 13] виокремлюють міжсистемні, міжфункційно-стильові, внутрішньосистемні та змішаного типу омогрупи.

Міжсистемні омонімії (міжнаукові або міжгалузеві) побутують у кількох галузевих терміносистемах із різними значеннями. Для цього типу омонімії характерні такі обов'язкові ознаки: за термінами

повинні бути закріплені різні дефініції; і ці терміни функціонують у різних термінологічних системах. У визначенні міжсистемних омонімів досліджуваної терміносистеми використовуємо тлумачення, наведені в загальномовних словниках української мови, зокрема СУМ у 20 томах (онлайн) [10], який, на думку Л. Томіленко, суттєво поповнився термінологічною лексикою комп'ютерної сфери, що на сьогодні посідає в ньому дев'яте місце серед інших галузей знань та свідчить про стрімкий розвиток цієї наукової царини. [12, с. 81]. Також ми брали до уваги дефініції, подані в інших термінографічних джерелах [1, 10, 11].

Засвідчено такі міжсистемні омогрупи (з проєкцією на комп'ютерну галузь):

вінчестер – (англ.) військовий термін й термін з інформатики ¹ – (військ.) система багатозарядних гвинтівок і рушниць. Від назви американської фірми «Winchester Repeating Arms Company»; ² – (інформ.) жорсткий магнітний диск комп'ютера, призначений для зберігання інформації [10];

біт – (англ.) термін з інформатики й музики ¹ – (інформ.) одиниця вимірювання кількості інформації та об'єму пам'яті комп'ютера; ² – (муз.) спосіб акцентування, що виражається в чергуванні однаково підкреслених ударів у джазовій музиці [10];

дек – (англ.) морська лексика й термін з інформатики ¹ – (морськ.) палуба, а також простір між палубами на морському або річковому судні; ² – (інформ.) абстрактна структура даних у вигляді списку, який можна доповнювати на початку і в кінці [10];

демон – релігійний або міфологічний і комп'ютерний термін

¹ (релігійн.) – (гр. δαίμων – «божество») дух, звичайно злий; ² (англ. daemon) (комп'ютер.) фонові комп'ютерна програма, що збирає інформацію чи виконує інші завдання [10];

Директорія (фр. від лат.) (історичний і комп'ютерний термін)

¹ (істор.) – уряд Французької республіки; ² (комп'ютер.) вузол, який містить інформацію про файли [10];

дистрибутивний (лат.) (комп'ютерний і лінгвістичний термін)

¹ (комп'ютер.) стосується до дистрибутиву, тобто набір файлів, необхідних для встановлення програми; ² (лінгв.) стосується до дистрибуції сукупність контекстів, у які може потрапляти певна мовна одиниця [10].

Отож, чимало дослідників [3, 4, 5, 6] акцентують, що міжсистемна омонімія досить поширена в термінології і найчастіше є результатом процесу ретермінологізування. Однак, як зазначає

Т. Петрова, ретермінологізування полягає у використанні термінологічних одиниць з інших наук або галузей знань із частковим зміненням їхньої семантики [9, с. 77]. Якщо компоненти дефініцій збігаються, наявний певний семантичний зв'язок, то радше маємо справу з полісемією. Відтак омонімами будуть терміни однакової за формою, які не матимуть однакових сем. Простежуємо, що міжгалузеві терміни-омоніми, які одночасно передають кілька різних номінацій, у мові-джерелі є паронімами: *beat* – удар; *bit* – шматок, є різномовними запозиченнями: *демон* з грецької і англійської мов; мають різне написання, тобто стають омофонами: *Директорія* і *директорія*. Міжгалузеві терміни-омоніми можуть позначати поняття як близьких, так і віддалених галузей, у комп'ютерній терміносистемі переважають віддалені: музичний і комп'ютерний термін, лінгвістичний і комп'ютерний тощо. Серед омогруп переважають іменники, проте трапляються прикметники.

До міжфункційно-стильових омонімів належать лексеми, які паралельно вживають у загальноновживаній і термінологічній лексиці. Розрізнення смислу цих слів-омонімів залежить від функцій, які визначає та чи та мовна підсистема. Терміни-омоніми можуть існувати і поза контекстом. Цим терміни відрізняються від загальноновживаних слів, які можуть змінювати значення залежно від фразового оточення [2, с. 49].

Зауважено такі міжфункційно-стильові омогрупи:

бот – ¹ невелике веслове, вітрильне (звичайно з однією щоглою) або моторне судно; ² спеціальна програма, що виконує автоматично або за заданим розкладом які-небудь дії через інтерфейси [8];

локаль – і, ж., інформ. Набір параметрів програмної системи, що визначають мову користувача, країну, а також усі особисті налаштування, які користувач хоче бачити в інтерфейсі; ² ю, ч., зах. Приміщення [10]. Як бачимо, лексеми різняться стилістично. У межах цих лексичних омонімів, простежуємо, частково-лексичну омонімію; лексеми збігаються фонетично і графічно, проте нетотожні граматично: мають розбіжності у роді (термін з інформатики – іменник жіночого; загальноновживана лексема – чоловічого роду).

Внутрішньосистемні (або внутрішньогалузеві) омоніми – лексеми, що функціонують в межах однієї галузі науки або техніки, проте мають різні дефініції. В українській комп'ютерній терміносистемі засвідчено незначну кількість таких термінів. Варто зауважити, що науковці Г. Наконечна, С. Булик-Верхола, Ю. Теглівець [2, с. 49]

вважають, що внутрішньогалузеві омоніми неприпустимі в межах однієї терміносистеми, оскільки такий вид омонімії є суттєвою перешкодою, зокрема в термінознавстві, призводить до непорозуміння. Г. Куцак зауважує: «Термін – це номінант, що найбільш точно, конкретно передає зміст поняття з певної наукової галузі, а тому, безперечно, термінологічна омонімія не може існувати в межах однієї терміносистеми» [6, 74]. Проте на практиці в комп'ютерній терміносистемі спостерігаємо внутрішньогалузеву омонімію:

девелопер – ¹прикладний програміст (жарг.) син. – програміст, ² спеціальний магнітний порошок, що виконує дію перенесення тонера на барабан (у лазерних принтерах, копіювальних апаратах – носій) [11, с. 311]. Відбулося запозичення чужомовних слів в українську комп'ютерну терміносистему, які в мові-джерелі мають абсолютно різне значення, але однакову звукову форму. Омонімами ці терміни стали в результаті фонетичної конвергенції, тобто збігу слів, які спочатку розрізнялися за звучанням: *developer* від ¹[di'veləpmənt] – розвиток; *developer* від ²[di'veləpəɹɪŋ] – виявник [1, с. 70]. У галузевій терміносистемі *девелопер* у значенні 'прикладний програміст' має стилістичне маркування.

У лексикографічних джерелах [1, 11] зафіксовано поодинокі випадки внутрішньосистемної омонімії термінів-аббревіатур та скорочень. Їхнє творення є наслідком випадкового збігу скорочень різних термінів спричиненого бурхливим розвитком терміносистеми. Бачимо, що такі терміноодиночки містять невелику кількість літер, тож існує ймовірність збігу їхніх форм: *MMC* – ¹Microsoft Management Console – пульт керування Майкрософт [11, с. 141]; ²Multi Media Card – мультимедійна карта [11, с. 141]. Пряме запозичення спричинило виникнення внутрішньогалузевої омонімії, проте вдале вживання українських термінів-відповідників усуне проблему внутрішньогалузевого непорозуміння.

Змішаний (комбінований) тип омонімії полягає у виявленні кількох видів термінологічної омонімії одночасно, зокрема внутрішньосистемної й зовнішньосистемної: *карта* – ¹(card) плата [10]; ²(map) (ІТ) файл, що відображає структуру програми після її компіляції [10]; ³(картка) невеликий аркуш твердого паперу, на якому зображені умовні фігури або значки чотирьох мастей; набір цих аркушів (колода) вживається для гри, а також ворожіння [10].

Оператор – ¹ (mobile operator) компанія, що пропонує послуги зв'язку (комунікаційні сервіси) широкому колу осіб [11, с. 455]; ²[речення

мови програмування] (statement) інструкція, команда, мова високого рівня, операція, програма [11, с. 455]; ³оператор [символ] (operator) стосується операнда, операції (у мовах програмування: +, – *, /) [11, с. 455]; ⁴Фахівець, який знімає кіно-, телефільми або інші відеоматеріали [10]. Відмінність у значеннях слів встановлюємо залежно від їхньої сполучуваності з іншими словами. Окрім семантичного принципу виокремлення значень слова, встановлюючи різницю між семним складом терміна і слова, можемо використовувати й синтагматичний принцип. Наприклад: оператор – ¹мобільний оператор; ²оператор циклу; умовний оператор, оператор переходу; ³оператор відношення; ⁴головний оператор картини. Дібравши до кожної лексичної одиниці синоніми: ³ бубнова, дзвінкова карта; встановивши родо-видові відношення: карта – ¹інтерфейсна, мережна карта; ²цифрова, растрова, векторна карта – також можна визначити сполучуваність лексем.

Висновки дослідження

Отож, підґрунтям виникнення чималої кількості однакових за формою, але різних за значенням лексем є довільний зв'язок між планом вираження і планом змісту. Омонімію однакових за планом вираження термінів встановлюємо на семантичному рівні. План вираження мовних одиниць досліджено за допомогою компонентного аналізу. Якщо значення терміноодиночок із тим самим планом вираження не мають однакової семи і внутрішньо не пов'язані, то вважаємо їх омонімами. У галузевих словниках тлумачного типу, а також загальнономовних лексикографічних джерелах виявлено міжсистемні, міжфункційно-стильові, внутрішньосистемні та омогрупи змішаного типу комп'ютерної терміносистеми. Важливо зазначити, що обидва компоненти всіх виявлених омогруп є чужомовними, вони утворилися внаслідок випадкового збігу запозичених слів. Інші відомі шляхи омонімізації лексем, як-от збіг запозиченого і питомого слова, термінологізація загальноновживаного власномовного слова, словотворчі процеси або історичні фонетичні зміни власномовних лексем плануємо розглянути в наступних публікаціях. Особливістю термінологічної омонімії досліджуваної галузі є те, що омогрупи можуть бути (1) запозичені з різних мов; (2) запозичені з однієї мови, проте в мові-джерелі вони є пароніми; (3) позначають поняття як віддалених, так і близьких галузей; (4) у межах деяких омогруп простежуємо частково-лексичну омонімію; (5) до омогруп входять моносемні та полісемні лексичні одиниці.

Список літератури:

1. Англо-український та українсько-англійський словник. /Упор. Ребрик В. І. Київ, 2000, 752 с.
2. Булик-Верхола, С., Наконечна, Г., Теглівець, Ю. Основи термінознавства. Видавництво Львівська політехніка. 2016, С. 49–52
3. Бурковська О. Системні явища в українській термінології лісівництва. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ, 2016. Вип. 2 (26). С. 24-30.
4. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: [монографія]. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. С. 40-44.
5. Краснопольська Н. Омонімія в українській термінології менеджменту. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 188–192.9
6. Куцак Г. Міжгалузєва термінологічна омонімія. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. Праць. К., 1998. С. 74-76
7. Микитюк О. Явище омонімії в загальноживаній термінології і термінологічній лексиці. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. Праць. К. 1998. С. 151-154.
8. Михайлова Т. Омонімія в українській науково-технічній термінології. Українська термінологія і сучасність: Зб.наук. пр. К. КНЕУ, 2005. Вип. VI. С. 185–189.
9. Петрова Т. Шляхи формування сучасної української фітомеліоративної термінології: термінологізування загальноживаної лексики й ретермінологізування лексики інших наук. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2017. № 869. С. 77–82.
10. Словник української мови. У Т. 20 т. К.: Український мовно-інформаційний фонд, 2021. Онлайн режим доступу <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>
11. Тлумачний словник з інформатики. Д., Нац. гірнич. ун-т, 2010. 600 с.
12. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови:[монографія]. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015.160 с.
13. Тур О. Явище омонімії в українській термінології землеустрою та кадастру. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. К., 2007. вип. VII. С. 204-209.

Mentynska I. B. PECULIARITIES OF HOMONYMY IN THE UKRAINIAN COMPUTER TERMINOSYSTEM

The article is devoted to one of the natural phenomena in the development of any living language – homonymy. It is often considered in conjunction with polysemy. The distinction between homonymy and polysemy is a complex and controversial issue in linguistics. The criteria for distinguishing these phenomena in both commonly used and term vocabulary are still not clearly defined. The study clarifies the problem of the phenomenon of homonymy and considers its features in computer terminology: identified the causes of homonymy in the industry terminology; the types of homogroups in the computer terminology system are singled out, the specifics of functioning of such terminology units are revealed.

The object of the study was intersystem, inter-functional-style, intrasystem and mixed type homogroups of computer terminology. The method of continuous sampling was used, which requires the study of the studied sources and the selection of homonymous groups. The main research methods have become descriptive and comparative, which contributes to the systematic analysis of the studied terms, their accounting and clarification of the peculiarities of functioning. The method of describing semantics is also used: analysis of definitions related to such basic types of meaning representation as interpretation and identification of semantic components.

It was found that the basis for the emergence of identical in form, but different in meaning tokens is an arbitrary relationship between the plan of expression and the plan of content. According to the plan of expression, the homonymy of the same terms is established at the semantic level. The plan of expression of language units was studied with the help of component analysis. If the values of the units with the same plan of expression do not have the same sense and are not internally related, then we consider such terms as homonyms.

Inter-system, inter-functional-style, intra-system and homogroups of mixed type of computer terminology are found in branch dictionaries of explanatory type, as well as in general lexicographical sources. The peculiarity of the terminological homonymy of the studied field is that homogroups can be borrowed from different languages; borrowed from one language, but in the source language they are paronyms; denote the concepts of both remote and close spheres; within some homogroups we trace partial lexical homonymy; homogroups include monosemous and polysemous lexical units.

Key words: terminology, computer term, homonymy, homonym, homogroup.